

ΝΕΟΛΙΘΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

—Ανάλυση ανόργανων φυτικών καταλοίπων (φυτολίθων)

ΣΤΗΝ ΑΛΕΠΟΤΡΥΠΑ

Γεωργία Τσαρτσίδου

Αρχαιολόγος-Αρχαιοβοτανολόγος

Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας

Malcolm H. Wiener Laboratory for Archaeological Science, ASCSA

01

Ανασκαφική παρειά από την κόγχη-θέση 14, όπου απεικονίζονται δάπεδα και κατασκευές από πηλό (πορτοκαλί χρώμα), εστίες (λευκό χρώμα) και η υποκείμενη όλων μαύρη επίχωση – καμένη κοπριά.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αρχαιοβοτανική μελέτη μιας αρχαιολογικής θέσης παρέχει σημαντικές πληροφορίες για το φάσμα των φυτικών υλών που χρησιμοποιήθηκαν, καταναλώθηκαν ή αποτέλεσαν μέρος του οικιστικού χώρου και της καθημερινότητας ενός οικισμού ή μιας ομάδας ανθρώπων κατά την αρχαιότητα. Το αρχαιοβοτανικό αρχείο περιλαμβάνει μακροσκοπικά κατάλοιπα, αυτά δηλαδή που εντοπίζονται με γυμνό μάτι και είναι συνήθως απανθρακωμένα ή ορυκτοποιημένα (π.χ. σπόροι, κάρβουνα), και μικροσκοπικά κατάλοιπα (φυτόλιθοι, γύρη, αμυλόκοκκοι), για τα οποία απαιτείται η χρήση μικροσκοπίου.

Οι φυτόλιθοι διαφοροποιούνται από τα υπόλοιπα αρχαιοβοτανικά κατάλοιπα ως προς το ότι συνιστούν ορυκτή ύλη (οπάλιος) και ως ανόργανα σώματα δεν απαιτούν ιδιαίτερες περιβαλλοντικές συνθήκες προκειμένου να διατηρηθούν¹. Εκτός από την ανθεκτικότητα, η σπουδαιότητα των φυτόλιθων έγκειται στο ότι αποτελούν *in situ* εύρημα, καθώς αποτίθενται στην περιοχή όπου έλαβε χώρα η δραστηριότητα που συνδέεται με τη χρήση των φυτών και μαρτυρούν ανθρώπινες επιλογές, δραστηριότητες και χρήσεις σε συγκεκριμένα αρχαιολογικά συμφραζόμενα.

Τα φυτολιθικά σύνολα εξετάζονται σε συνδυασμό με τους σφαιρουλίτες. Οι σφαιρουλίτες είναι μικροσκοπικά αβεσβητικά σφαιρίδια που σχηματίζονται στο εντερικό σύστημα των ζώων και ως εκ τούτου αποτελούν δείκτη της παρουσίας κοπριάς στα ιζήματα. Ο συνδυασμός των δύο δεικτών (φυτόλιθων και σφαιρουλιτών) μπορεί να προσφέρει πληροφορίες για τη διατροφή των ζώων καθώς και τις αγροτικές και κτηνοτροφικές συνήθειες.

Στο πλαίσιο αυτό η μελέτη των φυτόλιθων και των σφαιρουλιτών από τα ιζήματα της Αλεπότρυπας στοχεύει πρωτίστως στην αναγνώριση των ειδών των φυτών που οι Νεολιθικοί άνθρωποι έφεραν στο σπήλαιο και στον εντοπισμό της κοπριάς, προκειμένου να δώσει απαντήσεις σε ερωτήματα όπως: α) τον ρόλο των φυτών ανά χώρο και στα εκάστοτε αρχαιολογικά συμφραζόμενα και τη σύνδεσή τους με τις ανάγκες αλλά και τις πρακτικές διαβίωσης, β) τη χρήση του χώρου στις διαφορετικές αίθουσες, και γ) τη διάρκεια, την ένταση αλλά και την πιθανή εποχικότητα χρήσης του σπηλαίου.

ΥΛΙΚΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η δειγματοληψία επικεντρώθηκε στις αίθουσες των βαθύτερων σημείων του σπηλαίου, όπου βρίσκεται η λίμνη, και στην αίθουσα Β, αμέσως μετά τη σημερινή είσοδο. Συνολικά συλλέχθηκαν 59 δείγματα από 7 διαφορετικές στρωματογραφικές ακολουθίες που ανήκουν σε τομές της παλαιάς αλλά και της νεότερης ανασκαφής². Συγκεκριμένα:

Η τομή Β1 (αίθουσα Β) περιέχει στο κατώτερο τμήμα της εναλλαγές από στρώματα εστιών (λευκωπά και γκριζα) που απλώνονται επί επιφάνειας η οποία ορίζεται από τοποθετημένους λίθους που καλύπτουν δευτερογενείς ταφές με ανθρώπινα σκελετικά κατάλοιπα. Δείγματα συλλέχθηκαν από το κάθε στρώμα και από το ιζήμα που καλύπτει τα ανθρώπινα οστά. Η βαθύτερη ταφή χρονολογήθηκε περίπου στο 6000 π.Χ. Το νεότερο χρονολογημένο στρώμα της τομής αυτής ανήκει στο 3300–3100 cal. π.Χ. Αυτό είναι και το εύρος χρήσης του σπηλαίου³.

Η θέση Β3 (αίθουσα Β) σώζει δάπεδα κατασκευασμένα από πηλό, εστίες καθώς και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία (πίθους) και κυκλικούς λάκκους επιχρισμένους με πηλό. Τα δείγματα προέρχονται από τα αργιλικά δάπεδα και την εστία, καθώς το εσωτερικό των αγγείων και των λάκκων είχε απομακρυνθεί κατά τις παλαιότερες ανασκαφές.

Το «Μέτωπο Πετροχείλου» (αίθουσα Β) διακρίνεται από εστίες που εναλλάσσονται με δάπεδα – κατασκευές/πλατφόρμες από πηλό. Η χρονολόγηση με άνθρακα 14 της τομής αυτής είναι 4000 cal. π.Χ.⁴.

Στο εσωτερικό του σπηλαίου η δειγματοληψία επικεντρώθηκε στη μαύρη οργανική επίχωση που κάλυπτε μεγάλο μέρος του εσωτερικού διαδρόμου και της αίθουσας της λίμνης (LA1) και η οποία, σύμφωνα με χρονολογήσεις άνθρακα 14, καλύπτει ένα χρονικό φάσμα από το 6000 cal. π.Χ. έως και το 3900 cal. π.Χ.⁵. Επιπλέον δείγματα συλλέχθηκαν από αποθέσεις εστιών και δάπεδα – κατασκευές από πηλό που εντοπίστηκαν κυρίως στην κόγχη – θέση 14 (περ. 4200 cal. π.Χ.), αλλά και επί της μαύρης επίχωσης.

Τα δείγματα (1 γρ. ιζήματος) υπέστησαν χημική επεξεργασία και οι φυτόλιθοι που προέκυψαν μελετήθηκαν μικροσκοπικά (καταγραφή και ταξινόμηση)⁶.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης έδειξαν ότι το εσωτερικό της σπηλιάς διαφέρει αισθητά από το εξωτερικό. Τα φυτικά είδη που καταγράφηκαν δίνουν σαφείς μαρτυρίες για τη χρήση και τις πρακτικές που εφαρμόστηκαν (για περισσότερες λεπτομέρειες και ποσοτικά αποτελέσματα, βλ. Ntinou / Tsartsidou 2017, Tsartsidou 2018).

ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ

Τα διαφορετικά φυτολιθικά σύνολα αντανακλούν ποικιλία στις πρακτικές, οι οποίες εξυπηρετούσαν συγκεκριμένους σκοπούς και οι οποίες, όπως φαίνεται, διήρκεσαν καθ' όλη τη διάρκεια χρήσης του σπηλαίου.

Τα ενδότερα τμήματα του σπηλαίου καλύπτονται από μεγάλου πάχους μαύρη, έντονα οργανική επίχωση (εικ. 14, 15) που, σύμφωνα με τους φυτόλιθους και τους σφαιρουλίτες (εικ. 3), συνιστά καμένη κοπριά. Η παρουσία της κοπριάς θα μπορούσε να παραπέμπει ευθέως στην παρουσία ζώων, δηλαδή στη χρήση του χώρου ως στάβλου. Άλλωστε η χρήση των σπηλαίων για σταβλισμό ζώων δεν είναι ασυνήθιστη. Ωστόσο ο συγκεκριμένος χώρος του σπηλαίου είναι αδύνατο να λειτουργούσε ως στάβλος, καθώς: α) ο διάδρομος που οδηγεί στην αίθουσα της λίμνης ήταν κατά την αρχαιότητα ιδιαίτερα μικρού ύψους και πλάτους και οι άνθρωποι θα τον διέσχιζαν έρποντας⁷. Αυτό αποκλείει τη διά της βίας είσοδο των ζώων στον στενό και σκοτεινό αυτό χώρο, ο οποίος βρισκόταν βαθιά μέσα στη σπηλιά και μακριά από την είσοδο, και β) δεν υπήρχε άλλη είσοδος προς τον εσωτερικό θάλαμο.

Επομένως, όπως φαίνεται, η κοπριά δεν είναι αποτέλεσμα *in situ* παραγωγής, αλλά μεταφέρθηκε στον χώρο από τους ανθρώπους. Αφού είναι καμένη, η πρώτη ανάγνωση είναι ότι μεταφέρθηκε στο σπήλαιο ως καύσιμη ύλη. Είναι γνωστή η χρήση κοπριάς ως καύσιμης ύλης σε μαγειρικές εστίες ή για

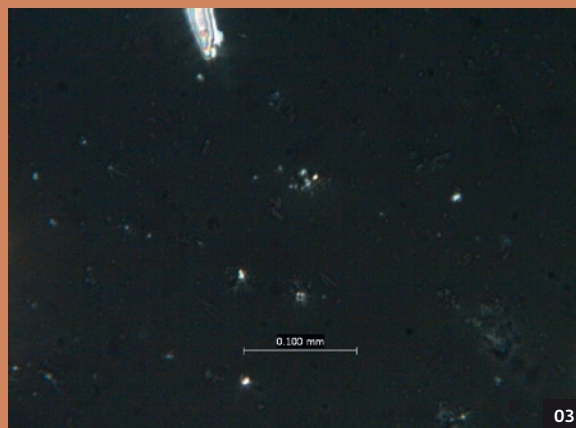

02

Μέτωπο Πετροχειλίου.
Στρωματογραφία Ύστερης
και Τελικής Νεολιθικής.

03

Σφαιρουλίτης από τη μαύρη
επίχωση στην εσωτερική
αίθουσα του σπηλαίου.
Φωτογραφία σε πετρογραφικό
μικροσκόπιο με διασταυρωμένα
πολαιοειδή.

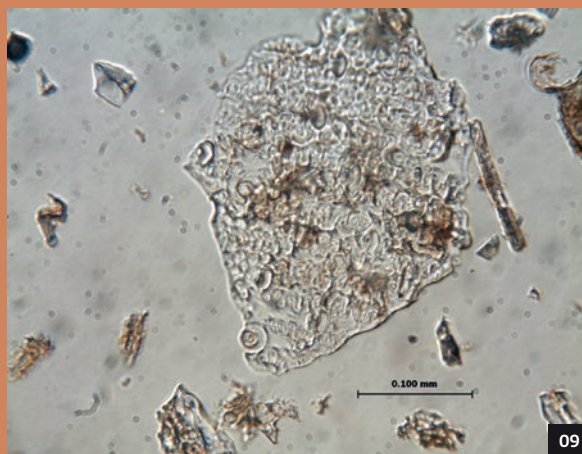
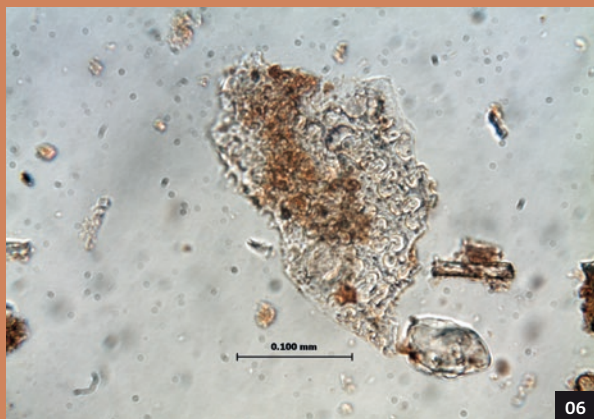

θέρμανση από την αρχαιότητα μέχρι και τον 20ό αιώνα στα παραδοσιακά χωριά της Ελλάδας⁸. Η μεταφορά των ξύλων θα ήταν σίγουρα πιο επίπονη, ενώ η κοπριά θα ήταν πολύ πιο ελαφριά και εύκολη στη μεταφορά, ιδιαιτέρως αν ήταν χωνεμένη. Άλλωστε για τις ομάδες που ασχολούνται με την κτηνοτροφία συνιστά διαθέσιμο υλικό σε μεγάλη ποσότητα.

Τα φυτολιθικά σύνολα της κοπριάς περιέχουν πληθώρα άγριων αγρωστωδών (εικ. 4) και ως εκ τούτου παραπέμπουν σε ζώα ελευθέρως βοσκής. Πιο συγκεκριμένα, η ιδιαιτέρως αυξημένη παρουσία χλωριδοειδών αγρωστωδών που έχουν συνδεθεί τόσο εθνογραφικά⁹ όσο και αρχαιολογικά¹⁰ με ζώα που βόσκουν χλόη (πρόβατα, βοοειδή και ιπποειδή) αλλά και η σύγκριση με σύγχρονες αποθέσεις κοπριάς από την Ελλάδα και άλλες χώρες της Μεσογείου επιβεβαιώνουν τη χρήση κοπριάς προβάτου και μάλιστα χωνεμένης¹¹. Όσον αφορά τη δυναμική της κοπριάς ως καύσιμης ύλης είναι γνωστό από

πειράματα ότι ανάβει όπως το ξύλο αλλά, αντίθετα με αυτό, κρατά τη φωτιά σταθερή για πολλή ώρα¹². Δεν εμφανίζεται η αυξομείωση που παράγεται από την τροφοδοσία της φωτιάς με ξύλα και επομένως είναι ευκολότερος ο έλεγχός της, πράγμα ιδιαιτέρως επιθυμητό σε ένα τέτοιο κλειστό περιβάλλον. Η παρουσία μικρών τμημάτων ξυλάνθρακα υποδηλώνει ότι η καύση ήταν ατελής. Διαφορετικά θα είχε παραχθεί μεγάλος όγκος στάχτης, χωρίς κάρβουνα. Επομένως τα στοιχεία παραπέμπουν σε καύση κοπριάς που κρατιόταν σταθερή σε ήπιες θερμοκρασίες, δηλαδή σιγόκαιγε. Ο μεγάλος όγκος της επίχωσης και η έκτασή της στο σπήλαιο υποδηλώνουν μακροχρόνια εφαρμογή της ίδιας πρακτικής. Σύμφωνα με τις χρονολογήσεις της μαύρης επίχωσης (6000–4000 cal. π.Χ.) η πρακτική αυτή εφαρμόζοταν για τουλάχιστον 2.000 χρόνια.

Η ήπια αυτή καύση θα παρήγαγε έντονο καπνό και οσμές, ιδιαιτέρως στον κλειστό και σκοτεινό χώρο του διαδρόμου

(θέση Ζ), στην πρόσβαση δηλαδή προς τη βαθύτερη αίθουσα της λίμνης, αλλά και στην ίδια την αίθουσα της λίμνης, όπως μαρτυρεί ο μεγάλος όγκος μαύρης επίχωσης. Τα δύο αυτά στοιχεία σε συνδυασμό με τον σκοτεινό, υποφωτιζόμενο από διαδιά¹³ χώρο, τους ήχους της σταγονορροής, τα σχήματα από τις σκιές των σπλαιιοθεμάτων και τη λίμνη δημιουργούσαν οπωσδήποτε ένα δραματικό και υποβλητικό σκηνικό.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα της μαύρης οργανικής επίχωσης συνίστανται σε όστρακα αγγείων και λίθινα εργαλεία. Η παράλληλη παρουσία κοπριάς και οστράκων θα μπορούσε να παραπέμπει σε χρήση του σπλαιίου ως βόθρου, για απορρίμματα δηλαδή καθημερινής χρήσης από αγροκτηνοτροφικές δραστηριότητες, κάτι που δεν είναι σπάνιο σε αγροτικούς οικισμούς¹⁴. Η συγκεκριμένη πρακτική όμως φαίνεται ασύμφορη αλλά και απαγορευτική, αν σκεφτεί κανείς την προσπάθεια που θα απαιτούνταν μέσα από τις στενές ατραπούς του σπλαιίου. Άλλωστε αξίζει να σημειωθεί ότι τα όστρακα προέρχονται από εξαιρετικής ποιότητας αγγεία που έχουν υποστεί σκόπιμη θραύση και τα λίθινα εργαλεία δεν φέρουν ίχνη χρήσης και δεν μοιάζουν με αυτά που εντοπίστηκαν στους μπροστινούς θαλάμους της σπλαιιάς¹⁵. Δεν είναι επομένως κατάλοιπα οικιακής χρήσης, αλλά υποδηλώνουν κάποια τελετουργική δραστηριότητα. Επιπλέον, σύμφωνα με τη μικρομορφολογική μελέτη των ιζημάτων, η παρουσία αργιλικών δαπέδων ενδιάμεσως των στρωμάτων κοπριάς¹⁶ αποκλείει τη χρήση του χώρου ως βόθρου και παραπέμπει σε μια πιο εκλεπτυσμένη χρήση.

Στο ίδιο πλαίσιο φαίνεται να εντάσσεται και η κόγχη-θέση 14, η οποία φιλοξενεί όμορφα κατασκευασμένα δάπεδα από πηλό και εστίες (εικ. 1, 12). Η κόγχη μάλλον αποτελούσε έναν κλειστό, ιδιωτικού χαρακτήρα χώρο, που πιθανόν απομονωνόταν με χώρισμα από καλάμια όπως υποδηλώνει η αυξημένη παρουσία τους στα φυτολιθικά σύνολα του χώρου. Σε κοντινή απόσταση από την κόγχη βρέθηκε δευτερογενής ταφή με ανθρώπινα οστά¹⁷, ενώ σε άλλες μικρότερες κόγχες επί του μητρικού πετρώματος του σπλαιίου βρέθηκαν τοποθετημένα αγγεία. Οι καύσεις που εντοπίστηκαν στην κόγχη αλλά και επί της μαύρης επίχωσης δεν είχαν κοπριά ως καύσιμη ύλη. Αντιθέτως περιείχαν κατάλοιπα από φυλλώδη κλαδιά δέντρων ή θάμνων και αγρωστώδη που χρησιμοποιήθηκαν μάλλον ως προσάναμμα. Οι εστίες επομένως εξυπηρετούσαν ανάγκες που σχετίζονταν με τον φωτισμό και ίσως τη θέρμανση αλλά και το μαγείρεμα, όπως αποδεικνύεται από την παρουσία λέπυρων σιταριού και κριθαριού (εικ. 5–8) στις στάχτες. Η απουσία της κοπριάς από τις εστίες υποδηλώνει ότι αυτή δεν χρησιμοποιήθηκε αδιακρίτως ως καύσιμη ύλη, αλλά η καύση της εξυπηρετούσε σκόπιμη τελετουργική δραστηριότητα.

Όλα επομένως τα ευρήματα του ενδότερου τμήματος του σπλαιίου, της δύσκολα προσβάσιμης και κατά κάποιο τρόπο απομονωμένης αίθουσας της λίμνης, μαρτυρούν μεγάλη προσπάθεια και φροντίδα και αντανakλούν έναν χώρο ιδιαίτερης σημασίας και σπουδαιότητας. Τα σκοπίμως θραυσμένα αγγεία, τα χρησιμοποιήσιμα λίθινα εργαλεία, τα τοποθετημένα σε κόγχες αγγεία παράλληλα με τη δευτερογενή ταφή τμημάτων ανθρώπινων σκελετών αλλά και ο τεράστιος όγκος σιγοκαμένης κοπριάς παραπέμπουν σε τελετουργίες ιερού χαρακτήρα που πιθανόν σχετίζονταν με τη λίμνη, τους νεκρούς και δοξασίες της Νεολιθικής εποχής.

Εντελώς διαφορετική εικόνα παρουσιάζουν τα ευρήματα της εξωτερικής σήμερα αίθουσας Β. Σε αντίθεση με το εσωτερικό, η είσοδος στον χώρο αυτό θα ήταν εύκολη και δεν απαιτούσε ιδιαίτερη προσπάθεια. Η κοπριά χρησιμοποιήθηκε σποραδικά ως καύσιμη ύλη στις νεότερες εστίες της τομής Β1, αλλά όχι τόσο εντατικά, ενώ απουσιάζει παντελώς η μαύρη οργανική επίχωση. Το «Μέτωπο Πετροχειλίου», το οποίο βρίσκεται πιο κοντά στη σημερινή είσοδο του σπλαιίου (εικ. 2), διατηρεί έναν οικιακό/καθημερινής χρήσης χαρακτήρα, καθώς χαρακτηρίζεται από δάπεδα και κατασκευές από πηλό, οι οποίες εναλλάσσονται με εστίες. Στις τελευταίες δεν χρησιμοποιήθηκε κοπριά ως καύσιμη ύλη αλλά φυλλώδη κλαδιά και ξύλα σε μεγάλο όγκο, υποδηλώνοντας δυνατές φωτιές που χρησιμοποιούνταν μάλλον για φωτισμό, θέρμανση και μαγείρεμα. Η οικιακή χρήση του χώρου αυτού υποδηλώνεται και από την παρουσία εδωδίων φυτών επί των δαπέδων—κατασκευών, όπως φρούτων από δικοτυλήδονα φυτά, και δημητριακών. Πιθανόν η πρακτική τελετουργιών στα ενδότερα υποστηριζόταν από οικιακή δραστηριότητα στις μπροστινές αίθουσες.

Στο ίδιο πλαίσιο ο Βόρειος τομέας (θέση Β3) παρουσιάζει διαφορετική χρήση αλλά και πάλι προσανατολισμένη στην εξυπηρέτηση του ενδότερου χώρου και πιθανόν της διαβίωσης της ομάδας που χρησιμοποιούσε το σπήλαιο. Τα αρχαιολογικά ευρήματα του Βόρειου τομέα (λάκκοι επιχρισμένοι, αποθηκευτικά αγγεία και πίθοι, εστίες) μαρτυρούν τον οικιακό αλλά και αποθηκευτικό του χαρακτήρα (εικ. 13). Σημειώνεται ότι είναι ο μόνος χώρος στον οποίο δεν εντοπίστηκαν ίχνη διάσπαρτης στάχτης ή κοπριάς. Το γεγονός αυτό συνάδει με τον αποθηκευτικό χαρακτήρα που θέλει την περιοχή καθαρή και που δεν φιλοξενεί καθημερινές δραστηριότητες (επεξεργασία και παραγωγή τροφής). Στην ερμηνεία του συγκεκριμένου χώρου πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η δειγματοληψία δεν ήταν εκτεταμένη, καθώς όλο το εσωτερικό των αγγείων και των λάκκων είχε αφαιρεθεί, επομένως τα αποτελέσματα παρουσιάζουν μόνο τα φυτολιθικά ίχνη επί των δαπέδων και των καύσεων. Στα συμφραζόμενα αυτά δεν εντοπίστηκαν δημητριακά και η

04–11

Αρθρωμένοι φυτόλιθοι από: το περίβλημα καρπού άγριου αγρωστώδους (4), το περίβλημα καρπού σιταριού (5, 6), το περίβλημα καρπού κριθαριού (7), το άγανο δημητριακού (8), τον μίσχο καλαμιού (9), τον καυλό βούρλου (10) και τον μίσχο αγρωστώδους (11).

παρουσία λέπυρων αγρωστωδών ήταν εξαιρετικά μικρή. Παράλληλα μικρή είναι η παρουσία τους και στη μακροσκοπική μελέτη¹⁸. Είναι γνωστό ότι τα δημητριακά παράγουν μεγάλο αριθμό χαρακτηριστικών φυτολιθών¹⁹ και, αν υπήρχαν στον χώρο, θα άφηναν σαφή φυτολιθικά ίχνη. Η φτωχή επομένως παρουσία τους στον Βόρειο τομέα είναι σύμφωνη με την απουσία ενδείξεων αποθήκευσης αλλά και επεξεργασίας σιτηρών. Από την άλλη μεριά, αν αποθηκεύονταν στον χώρο δημητριακά γυμνά, χωρίς δηλαδή το περίβλημα του σπόρου, δεν θα αναμένονταν φυτολιθικά ίχνη, διότι, όπως είναι γνωστό²⁰, οι γυμνοί σπόροι δεν παράγουν φυτολίθους, καθώς αυτοί βρίσκονται μόνο στα λέπυρα. Είναι μάλλον απαγορευτική όμως η αποθήκευση των σπόρων χωρίς το περίβλημά τους εντός του σπηλαιού, διότι, όπως έχει αποδειχθεί από εθνογραφική μελέτη²¹, στα υγρά κλίματα –περιβάλλοντα ο καρπός απομωμένος από τα λέπυρα τείνει να σαπίσει ευκολότερα και επομένως οι γεωργοί αποφεύγουν αυτή την πρακτική. Συνεπώς, η απουσία ενδείξεων αποθήκευσης δημητριακών μπορεί, αν δεν είναι αποτέλεσμα έλλειψης ικανών δειγμάτων, να παραπέμπει σε αποθήκευση άλλων προϊόντων που δεν αφήνουν φυτολιθικά ίχνη.

Πρακτικές που σχετίζονται με τους νεκρούς δεν λείπουν από την μπροστινή αίθουσα Β όπως φανερώνουν τα ευρήματα της τομής Β1. Εντοπίστηκαν πρωτογενείς ταφές που φιλοξενούν και άλλα τμήματα ανθρώπινων σκελετών. Οι ταφές αυτές εναλλάσσονταν με εστίες, οι οποίες ήταν τοποθετημένες σε υπόστρωμα από πέτρες. Υπενθυμίζεται ότι παρόμοια πρακτική τοποθέτησης των εστιών επί στρωμένων δαπέδων παρατηρήθηκε και στην εσωτερική αίθουσα, στην κόγχη –θέση 14, όπου όμως το υλικό που χρησιμοποιήθηκε ήταν όστρακα αγγείων και όχι πέτρες, προφανώς λόγω βάρους και δυσκολίας πρόσβασης. Δεν αποκλείεται βέβαια να έχουν διαφορετικό συμβολικό χαρακτήρα. Οι εστίες της τομής Β1, όπως και της κόγχης, περιέχουν ξύλα ως καύσιμη ύλη και σε μια περίπτωση εντοπίστηκαν λέπυρα δημητριακών υποδηλώνοντας μικρή επεξεργασία και κατανάλωση τροφής. Είναι αξιοσημείωτη η παρουσία των εστιών μόνο μερικά εκατοστά πάνω από τις ταφές, γεγονός που πιθανόν υποδηλώνει ότι οι εστίες και η κατανάλωση φαγητών σχετίζονταν με τις ταφές, ίσως εν ειδή μνημοσύνου. Παρομοίως στην κόγχη οι εστίες γειτνιάζαν με δευτερογενή ταφή. Η πρακτική αυτή επαναλήφθηκε αρκετές φορές σε βάθος χρόνου, όπως μαρτυρούν οι πολλές εναλλαγές εστιών και ταφών στα ιζήματα της τομής.

Τέλος, θα πρέπει να γίνει μικρή μνεία της αίθουσας που απουσιάζει σήμερα από το σπήλαιο. Κατά τη μετατροπή του σπηλαιού σε επισκέψιμο χώρο το 1960, έγιναν τροποποιήσεις στην αρχική είσοδο και σε όλη την πρώτη αίθουσα. Όπως μπορεί κανείς να διακρίνει από τη γεωμορφολογία της εξωτερικής πλαγιάς που καλύπτει το σπήλαιο, η αίθουσα αυτή ήταν μεγάλη και είχε περισσότερο φως και αερισμό από όλους τους υπόλοιπους χώρους. Θα μπορούσε να φιλοξενεί επομένως πιθανές κτηνοτροφικές και γεωργικές εργασίες. Είναι ο ιδανικός χώρος για τον σταβλισμό ζώων, αν αυτός λάμβανε χώρα εντός του σπηλαιού, από όπου θα προμηθεύονταν την κοπριά της βαθύτερης αίθουσας, αλλά και ο χώρος όπου θα μπορούσαν να ασκούν γεωργικές εργασίες μικρής κλίμακας όπως αποφλοίωση, λίχνισμα και τρίψιμο δημητριακών για την παρα-

γωγή τροφής. Αυτό άλλωστε θα εξηγούσε τον μεγάλο αριθμό τριπτών εργαλείων στη θέση²².

ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ - ΕΙΔΗ ΦΥΤΩΝ

Πέρα από τα εδώδιμα φυτά ή την καύσιμη ύλη, εντοπίστηκαν στον χώρο φυτά που χρησιμοποιήθηκαν για κατασκευαστικούς σκοπούς. Το πιο συχνό φυτό είναι τα καλάμια (εικ. 9). Χρησιμοποιήθηκαν προφανώς, εκτός από καύσιμη ύλη, για οικιακούς σκοπούς, π.χ. για καλάθια και έπιπλα, δοχεία, ψαθιά, αλλά και κατασκευές που λειτουργούσαν ως διαχωριστικά, σε περιοχές που έπρεπε να έχουν πιο ιδιωτικό χαρακτήρα, όπως στην κόγχη –θέση 14. Επιπλέον, το υγρό και λασπώδες δάπεδο της σπηλιάς θα απαιτούσε κάλυψη από καλοπλεγμένα ψαθιά που λειτουργούσαν προστατευτικά αλλά και διακοσμητικά.

Ένα άλλο κατασκευαστικό φυτό που εντοπίστηκε στα ιζήματα είναι τα βούρλα (εικ. 10). Ο σπογγώδης καυλός τους αποτελεί πρώτης τάξεως υλικό για το πλέξιμο τόσο καλαθιών και σάκων που χρησιμοποιούνταν στις μεταφορές όσο και προσωπικών ειδών, όπως καπέλα, σανδάλια κ.λπ. Η μεταφορά της κοπριάς στα ενδότερα του σπηλαιού σίγουρα θα απαιτούσε τη χρήση ευλύγιστων και ελαφρών σάκων κατασκευασμένων από βούρλα. Εθνογραφικές μελέτες αναφέρουν τη μεταφορά κοπριάς με καλάθια πλεγμένα από βούρλα σε παραδοσιακούς αγροκτηνοτροφικούς οικισμούς²³. Επιπλέον, καθώς τα βούρλα βρέθηκαν στα ιζήματα, όπου βρέθηκαν και δημητριακά, αποδεικνύεται ότι τα καλάθια –σάκοι χρησιμοποιήθηκαν για τη μεταφορά ποικίλων αγαθών, όπως σπόρων δημητριακών για την παραγωγή τροφής. Η χρήση τους ως αποθηκευτικών δοχείων μπορεί να συνδέεται μόνο με προϊόντα που δεν είναι ευαίσθητα στην υγρασία κι επομένως όχι με τα σιτηρά, τουλάχιστον για μακρό διάστημα.

Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΧΡΟΝΟ

Η χρονολόγηση των ιζημάτων της Αλεπότρυπας αποδεικνύει την παρουσία των ανθρώπων στο σπήλαιο για τουλάχιστον 3.000 χρόνια (6000–3000 cal. π.Χ.). Η ακολουθία της χρονολόγησης αποδεικνύει μια σταθερή λειτουργία με ίδιο χαρακτήρα στο μεγαλύτερο διάστημα χρήσης του. Τα ερωτήματα που τίθενται αφορούν την ένταση χρήσης και την εποχικότητα ή μη.

Όσον αφορά την εποχική ή ετήσια χρήση τα διαφορετικά φυτικά κατάλοιπα που συνιστούσαν καύσιμη ύλη σε δύο στρώματα καύσεων της θέσης Β3 (Βόρειου τομέα), αν δεν αντανakλούν διαφορετική ανθρώπινη επιλογή, φαίνεται να παραπέμπουν στη διαθεσιμότητα των φυτών στον περιβάλλοντα χώρο και κατά συνέπεια να μαρτυρούν την εποχή. Στη μία καύση αναγνωρίστηκαν αγρωστώδη (εικ. 11) που μάλλον χρησιμοποιήθηκαν ως προσάναμμα και επομένως οι άνθρωποι τα προμηθεύτηκαν τους καλοκαιρινούς μήνες, όταν αυτά δεν είναι χλωρά και καίγονται εύκολα. Στην άλλη καύση η εικόνα είναι εντελώς διαφορετική, αφού αναγνωρίστηκαν κυρίως φυλλώδη κλαδιά, μάλλον από δέντρα που ήταν διαθέσιμα τόσο το καλοκαίρι όσο και τον χειμώνα. Η ανθρακολογική μελέτη²⁴ απέδειξε ότι ο μεγαλύτερος όγκος κάρβουνου στο σπήλαιο προέρχεται από δέντρα αιθαλή. Φαίνεται επομένως πιθανή

12

13

12
Θέση 14. Επάλληλα
στρώματα καύσης.

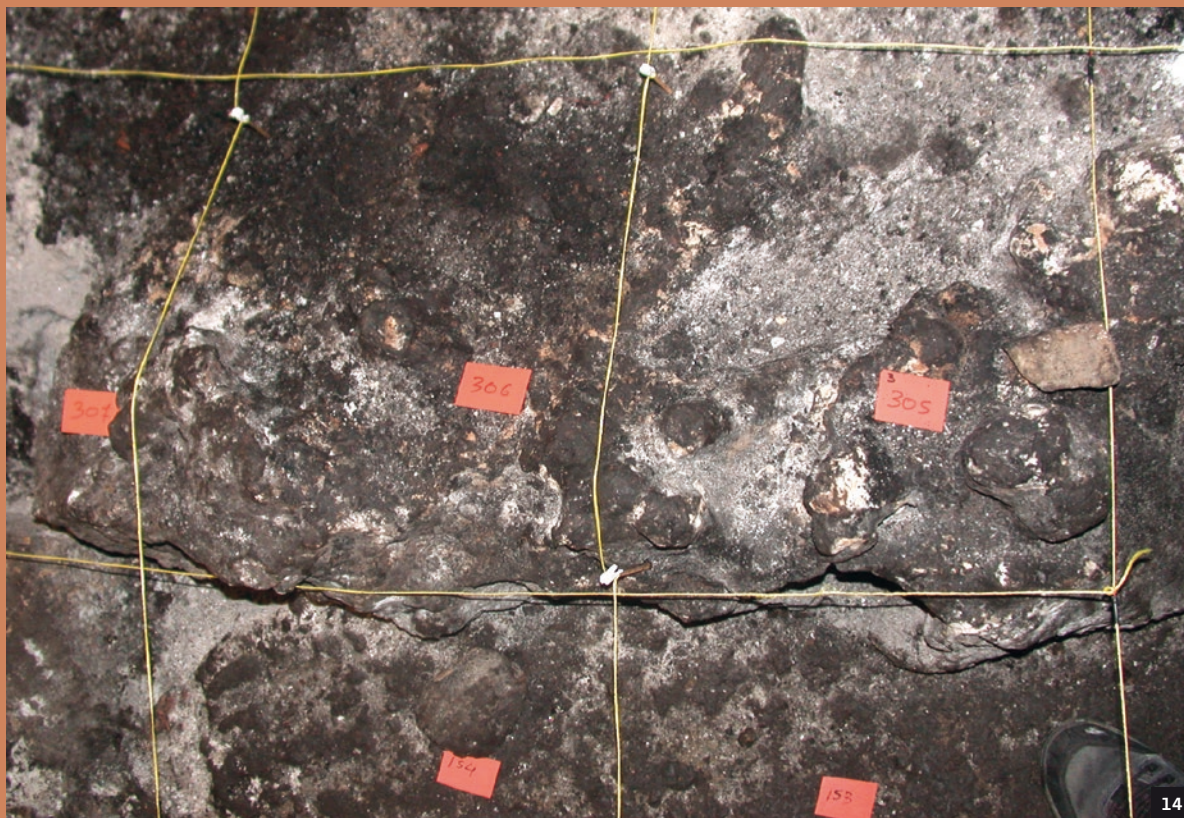
13
Βόρειος τομέας αίθουσας Β.
Αποθηκευτικός λάκκος.

η ετήσια χρήση του σππλαιίου, ενώ είναι σίγουρη η παρουσία των ανθρώπων κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.

Παρ' όλη όμως την ποικιλία φυτικών καταλοίπων, οι φυτολιθικές συγκεντρώσεις εν γένει στο σππλαιο δεν είναι ιδιαίτερα πλούσιες. Αντίστοιχης εποχής θέσεις, όπως π.χ. οι νεολιθικές τούμπες, παράγουν εξαιρετικά πλούσιες φυτολιθικές συγκεντρώσεις με παραγωγή εκατομμυρίων φυτολίθων στα ιζήματα υποδηλώνοντας εντατική χρήση²⁵. Αυτό μάλλον υποδεικνύει ότι η χρήση του σππλαιίου, μολονότι εκτεινόταν σε μακρό χρονικό διάστημα και πιθανόν σε ετήσια βάση, δεν ήταν εντατική

και δεν έχει τα χαρακτηριστικά ενός αγροκτηνοτροφικού οικισμού με πυκνό πληθυσμό και πλούσια κατοίκηση. Πιθανόν να αποτελούσε ενδιαίτημα μιας ομάδας ανθρώπων που εφάρμοζαν στο ενδότερο τμήμα του σππλαιίου τελετουργικές πρακτικές και διαβιούσαν στις πρώτες αίθουσες, κυρίως το καλοκαίρι και όποτε αυτό ήταν αναγκαίο κατά τη διάρκεια του έτους.

Οι φωτογραφίες 1 και 3-11 είναι της Γεωργίας Τσαρτσίδου. Οι υπόλοιπες προέρχονται από το Αρχείο της ΕΠΣ.

14-15

Θέση Ζ. Καμένη κοπριά.

Σημειώσεις

- 1 Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους φυτολίθους, βλ. Piperno 2006, Tsartsidou 2010, Tsartsidou κ.ά. 2007.
- 2 Για περιγραφή και παρουσίαση των δειγμάτων, βλ. Tsartsidou 2018.
- 3 Παπαθανασόπουλος 2011, Papathanassiou 2018.
- 4 Papathanassiou 2018.
- 5 Papathanassiou 2018.
- 6 Βλ. αναλυτικά στο Tsartsidou 2018.
- 7 Karkanas 2018.
- 8 Γουργιώτη 1994.
- 9 Tsartsidou κ.ά. 2008.
- 10 Valamoti 2004, Tsartsidou κ.ά. 2009.
- 11 Tsartsidou 2018.
- 12 Gur–Arieh κ.ά. 2013.
- 13 Ntinou / Tsartsidou 2017.
- 14 Forbes 2013.
- 15 Kourtessi–Philippakis 2018, Psimogiannou 2018.
- 16 Karkanas 2018.
- 17 Papathanassiou 2018.
- 18 Margaritis 2018.
- 19 Tsartsidou κ.ά. 2007.
- 20 Tsartsidou κ.ά. 2007.
- 21 Hillman 1981.
- 22 Stroulia 2018.
- 23 Forbes 2013.
- 24 Ntinou / Tsartsidou 2017.
- 25 Tsartsidou κ.ά. 2009.

Βιβλιογραφία

- Γουργιώτη 1994: Γουργιώτη Λ., «Κατασκευή και χρήση της μπόντζας στη Θεσσαλία», στο Ο Άρτος Ημών, από το σιτάρι στο ψωμί, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1994, σ. 205–211.
- Gur–Arieh κ.ά. 2013: Gur–Arieh S. / Mintz E. / Boaretto E. / Shahack–Gross R., «An ethnoarchaeological study of cooking installations in rural Uzbekistan: development of a new method for identification of fuel sources», *Journal of Archaeological Science* 40 (2013), σ. 4331–4347.
- Forbes 2013: Forbes H., «Off–site scatters and the manuring hypothesis in Greek survey archaeology: An ethnographic approach», *Hesperia* 82 (2013), σ. 551–594.
- Hillman 1981: Hillman G.C., «Reconstructing Crop husbandry practices from charred remains of crops», στο R. Mercer (επιμ.), *Farming Practice in British Prehistory*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1981, σ. 123–162.
- Karkanas 2018: Karkanas P., «Stratigraphy and site formation processes of Alepotrypa Cave», στο A. Papathanassiou / W.A. Parkinson / D.J. Pullen / M.L. Galaty / P. Karkanas (επιμ.), *Neolithic Alepotrypa Cave in the Mani, Greece*, Oxbow, Οξφόρδη 2018, σ. 24–33.
- Kourtessi–Philippakis 2018: Kourtessi–Philippakis G., «The chipped stone industries of Alepotrypa Cave: a general presentation», στο A. Papathanassiou / W.A. Parkinson / D.J. Pullen / M.L. Galaty / P. Karkanas (επιμ.), *Neolithic Alepotrypa Cave in the Mani, Greece*, Oxbow, Οξφόρδη 2018, σ. 179–201.
- Margaritis 2018: Margaritis E., «The plant remains from Alepotrypa Cave: use, discard and structured deposition», στο A. Papathanassiou / W.A. Parkinson / D.J. Pullen / M.L. Galaty / P. Karkanas (επιμ.), *Neolithic Alepotrypa Cave in the Mani, Greece*, Oxbow, Οξφόρδη 2018, σ. 316–327.
- Ntinou / Tsartsidou 2017: Ntinou M. / Tsartsidou G., «Domestic and ritual use of plants and fuels in the Neolithic cave of Alepotrypa, southern Peloponnese, Greece: the wood charcoal and phytolith evidence», *Quaternary International* 457 (2017), σ. 211–227.
- Παπαθανασόπουλος 2011: Παπαθανασόπουλος Γ., «Το Νεολιθικό Διρό. Σπήλαιο Αλεπότρυπα», Εκδόσεις Μέλισσα/Κέντρο Νεολιθικών Μελετών Διρού, Αθήνα 2011.
- Papathanassiou 2018: Papathanassiou A., «Alepotrypa Cave: the site description and its cultural and chronological range», στο A. Papathanassiou / W.A. Parkinson / D.J. Pullen / M.L. Galaty / P. Karkanas (επιμ.), *Neolithic Alepotrypa Cave in the Mani, Greece*, Oxbow, Οξφόρδη 2018, σ. 10–24.
- Piperno 2006: Piperno D., *Phytoliths: a Comprehensive Guide for Archaeologists and Paleoecologists*, Altamira Press, Lanham MD 2006.
- Psimogiannou 2018: Psimogiannou K., «Patterns of pottery consumption, destruction and deposition at Alepotrypa Cave: the case of Chamber Z during the Neolithic period», στο A. Papathanassiou / W.A. Parkinson / D.J. Pullen / M.L. Galaty / P. Karkanas (επιμ.), *Neolithic Alepotrypa Cave in the Mani, Greece*, Oxbow, Οξφόρδη 2018, σ. 127–158.
- Stroulia 2018: Stroulia A., «Macrolithics: ordinary things in an extraordinary place», στο A. Papathanassiou / W.A. Parkinson / D.J. Pullen / M.L. Galaty / P. Karkanas (επιμ.), *Neolithic Alepotrypa Cave in the Mani, Greece*, Oxbow, Οξφόρδη 2018, σ. 201–242.
- Τσαρτσίδου 2010: Τσαρτσίδου Γ., «Ανάλυση φυτολίθων από τα ιζήματα του Δισπηλίου: αναζητώντας τις πρακτικές διαβίωσης του προϊστορικού οικισμού», *Ανάσκαμμα* 4 (2010), έκδ. Γ. Χουρμουζιάδης, σ. 61–87.
- Tsartsidou 2018: Tsartsidou G., «Phytolith analysis from the sediments of Alepotrypa Cave», στο A. Papathanassiou / W.A. Parkinson / D.J. Pullen / M.L. Galaty / P. Karkanas (επιμ.), *Neolithic Alepotrypa Cave in the Mani, Greece*, Oxbow, Οξφόρδη 2018, σ. 360–372.
- Tsartsidou κ.ά. 2007: Tsartsidou G. / Lev–Yadun S. / Albert R.M. / Rosen A.M. / Efstratiou N. / Weiner S., «The phytolith archaeological record: strengths and weaknesses evaluated based on a quantitative modern reference collection from Greece», *Journal of Archaeological Science* 34 (2007), σ. 1262–1275.
- Tsartsidou κ.ά. 2008: Tsartsidou G. / Lev–Yadun S. / Efstratiou N. / Weiner S., «Ethnoarchaeological study of phytolith assemblages from an agro–pastoral village in Northern Greece (Saragini): development and application of a Phytolith Difference Index», *Journal of Archaeological Science* 35 (2008), σ. 600–613.
- Tsartsidou κ.ά. 2009: Tsartsidou G. / Lev–Yadun S. / Efstratiou N. / Weiner S., «Use of Space in a Neolithic Village in Greece (Makri): Phytolith Analysis and Comparison of Phytolith Assemblages from an Ethnographic Setting in the Same Area», *Journal of Archaeological Science* 36 (2009), σ. 2342–2352.
- Valamoti 2004: Valamoti S.M., *Plants and People in Late Neolithic and Early Bronze Age Northern Greece. An Archaeobotanical Investigation* (British Archaeological Reports International Series, 1258), Οξφόρδη 2004.